

І.І. ХАРЧЕНКО

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

ІНТРОДУКЦІЯ КАМЕЛІЙ

*Розглянуто історію інтродукції видів роду *Camellia* L.*

Батьківщиною камелій є Східна Азія. Історія вирощування камелій в Азії нараховує не одне тисячоліття. Відомо, що вже за 2000 років до Різдва Христового культивувався такий вид, як *Camellia sinensis* O. Kuntze, заради цінних листків, які використовували для приготування чаю. У давніх рукописах знайдено рекомендації щодо вирощування камелій як декоративних рослин, чиї квіти були окрасою святкових подій і символом особливої чесноти [9]. Зображення квіток широко використовується як декоративний орнамент у текстильному виробництві та архітектурі Китаю, Кореї, Японії [3, 9].

Камелія — дуже популярна культура в Японії. У давнину з деревини камелії виготовляли ткацькі човники, списи і стріли, виробляли деревне вугілля. Особливо цінувалося насіння камелії, що, як вважали у ті часи, приносило удачу тим, хто ним володів.

У Японії камелія зустрічається у природному стані в лісах. Завдяки красивим квітам її почали вирощувати біля місцевих храмів. Навіть сьогодні можна зустріти величезні

старі рослини камелій у подвір'ях храмів, і під час цвітіння люди приходять, щоб помилуватися їх красою [12].

За часів імператора Темму у VII ст. н. е. культура камелії була широко розповсюджена. Збільшувався її сортимент. Садівники конкурували один з одним у виведенні і колекціонуванні сортів, доручаючи художникам робити їх замальовки. Близько 1000 року н. е. культура камелії раптово занепала [12].

У період правління Муромачі (1533–1568) камелія знову набула популярності. *Camellia japonica* L. і *C. sasanqua* Thunb. знайдено у списках садових культур, які пропонувалися на продаж. Виводилися нові сорти, їх зображення почали з'являтися у книгах. Камелії стали фаворитами художників і поетів, а також самураїв, які дбайливо вирощували їх у своїх садах у перервах між війнами [12].

У Китаї камелії завжди користувалися повагою, але не були такими популярними, як у Японії. Хоча культура камелії у цій країні налічує понад тисячу років, місцеві поети і художники тривалий час її ігнорували, надаючи перевагу іншим рослинам: жоржині, лотосу, древовидній півонії тощо [12].

У IX ст. у Китаї було описано 72 різні форми *Camellia reticulata* Lindl.

Хоча камелія давно введена у культуру у Східній Азії західний світ познайомився з нею приблизно 250–270 років тому [1, 2, 10].

З розвитком судноплавства розпочалася жвава торгівля європейців з країнами Сходу. Тривалий час у Європі про камелії знали лише з розповідей мандрівників, які відвідували Японію і Китай. У них камелії порівнювали з трояндами, величезними, як дуби. Ці розповіді вважалися казками [3].

У 1516 р. перші португальські кораблі досягли Китаю, а у 1542–1543 роках вони прибули до Японії. У 1596 р. данці висадилися на о. Ява. Починаючи з кінця XVI ст. Велика Британія налагодила активну торгівлю на всьому шляху від Цейлону та Індії до Китаю та Японії [11]. Разом з мореплавцями та торговцями в експедиціях брали участь лікарі для надання медичної допомоги морякам та робітникам новостворених факторій. Лікар жив у факторії протягом кількох років. Ліки, які використовували у ті часи, готувалися переважно з рослин, і тому лікар, як правило, був знавцем рослинного світу. Кампфер, Танберг і фон Сиволдот разом з іншими лікарями брали участь у Східно-Індійській кампанії і мали можливість збирати, вивчати і описувати рослини цього регіону [11].

Вважається, що перші камелії були завезені до Європи морським шляхом. Не існує переконливих доказів, що камелія потрапила у другій половині XVI ст. до Португалії, як вважають деякі автори [1, 9]. Документальні відомості свідчать, що перші камелії з'явилися у Англії наприкінці XVII ст. Починаючи з 1624 і по 1853–1854 роки Японія була закритою країною для іноземців, і тільки данці мали обмежену торгівлю з нею, тому перші камелії вивозилися лише з Китаю [11].

У 1677 р. у китайському місті Амої (Сямін) була заснована факторія англійської Східно-Індійської компанії, в якій Дж. Каннінгем працював як лікар до кінця XVII ст.

Завдяки йому англійці вперше дізналися про камелії. Дж. Каннінгем цікавився рослинами, зібрав гербарій. Деякі із засушених рослин, серед них і *Camellia japonica* L., потрапили до Дж. Петівера, який мешкав у Лондоні. Він був аптекарем Чартерхауса, членом Королівського товариства, другом і компаньйоном ботаніка Дж. Рея й відомого у ті часи лікаря, колекціонера і ботаніка сера Г. Слоана. Дж. Петівер на основі своєї великої колекції створив музей природничої історії. Він спілкувався з капітанами суден, з військовими лікарями та іншими особами, які подорожували у далекі екзотичні землі і привозили зразки для його музею. Петівер видав серію брошур під назвою "*Gazophylacii Naturae & Artis*", де містилися ілюстрації та описи комах, рослин, інших експонатів музею [10]. У 1702 р. у брошурі було надруковано короткий опис камелії Каннінгема і подано її ілюстрацію, а у виданому 1704 р. у Лондоні "*Philosophical Transactions of the Royal Society*" містилася стаття Дж. Петівера про камелії. Свій опис він зробив не тільки на основі гербарних зразків, наданих Каннінгемом, а й розповідей людей, які бачили види і сорти камелій під час цвітіння у Китаї [11]. Гарольд Х'юм вважає, що на малюнку Дж. Петівера зображена саме *Camellia japonica*, хоча існують деякі неточності у зображенні (гола квітконіжка, положення зображених квітів).

Більш докладний опис камелії дав Е. Кампфер, який як головний лікар флотилії данської Східно-Індійської компанії перебував у 1690–1692 рр. у японському порту Нагасакі, що був єдиним відкритим для іноземців портом. Після повернення до Європи у 1712 р. він видав книгу "*Amoenitatum Exoticarum*", яка складалася з п'яти частин. Третя частина в основному присвячена лікарським рослинам. У "*Observatio 13*" під назвою "*Thee japonensis historia*" описується чайне дерево і подано чудові ілюстрації із зображенням різних частин рослини. У

"Fasciculus 5" серед описів і зображень багатьох японських рослин кілька сторінок відведено *Camellia japonica* і *C. sasanqua*. Е. Кампфер описує камелію як рослину гірських лісів, а також як таку, що росте у садах, наводить 23 назви сортів і 6 рослин камелій без видових назв з простими, напівмахровими і махровими квітками рожевого й червоного кольорів та зі строкатим забарвленням. Стаття проілюстрована гарними малюнками різних органів *Camellia japonica* [11].

Перші живі рослини потрапили до Англії на початку 1700 р. [9]. Дж. Рівз, який служив у британській Східно-Індійській компанії, цікавився декоративними рослинами і колекціонував їх, перебуваючи у китайській провінції Гуанчжоу. З 1812 по 1832 роки він привозив їх до Англії, де вирощував у садах. У його колекції були також напівмахрові камелії. У 1820 р. він привіз до Англії камелію, яка отримала назву "Captain Rawes". Це була перша інтродукована камелія [13].

За іншими даними, вперше камелія була ввезена до Англії на початку 1739 р. Це була так звана камелія лорда Петре, який був 8-м членом Королівської Ради, а також відомим садівником [10]. Рослину прийняли за тропічну і висадили в оранжереї, де вона загинула через занадто високу температуру повітря [3, 12].

У 1735 р. всесвітньо відомий ботанік і практикуючий лікар Карл Лінней визначив і описав рід *Camellia* L. і вид *C. japonica* [9, 11, 12]. У своїй книзі, опублікованій у 1735 р., він дав родову назву *Camellia* рослині, яку Дж. Петівер описав таким чином: "Thea Chinensis Pimente Jamaicensis", і для якої Е. Кампфер використав японську назву "Tsubakki". Назву "камелія" було дано на честь Дж. Камела, по-латині "Camellus", який був послухником братства Ісуса і, як вважали, першим привіз камелію до Європи у 1739 р. Дж. Камел народився 1661 р. у Брюні (Моравія), помер 1706 р. у Манілі. Був

натуралістом і аптекарем. У 1688 р. він поїхав у Ладронс, а пізніше до Маніли, де заснував шпиталь для бідних. Був співавтором Дж. Рея, який опублікував статтю Дж. Камела "Herbarum aliarumque stirpium in insula Luzone Philippinarum" у книзі "Historia Plantarum", додаток 1706 [11]. Але, за останніми даними [9, 11, 12], навряд чи Камел взагалі бачив камелії, оскільки вони невідомі у флорі Філіппін, де перебував Дж. Камел, а є ендеміками Китаю та Японії, де він ніколи не був. Крім того, він ніколи не повертався до Європи після того, як відправився до Ладронса і Маніли. А отже, Дж. Камел не мав жодного відношення до камелії, і Лінней можливо назвав рослину на його честь, віддаючи належне великому внеску, зробленому ним у вивчення природи Далекого Сходу.

У XVIII ст. торгівля чаєм стала комерційно вигідною справою. У деяких випадках чайні кущі, які привозили з великою обережністю з Китаю до Європи, надалі виявлялися декоративними камеліями, а отже, відбувалася інтродукція цієї рослини [11].

Камелія починає досить часто згадуватися у спеціалізованій літературі. Так, у 1747 р. була опублікована книга Дж. Едвардса під назвою "A Natural History of Birds", у якій містилася ілюстрація китайського павичевого фазана із зображенням *Camellia japonica*. Після детального опису пташки Едвардс подає невелике повідомлення про камелію, яку він замальовував з натури у теплицях лорда Пітерса у Торндон Холлі, графство Ессекс.

У виданому в 1788 р. С. Куртісом журналі "Botanical Magazine of Flower Garden Displayed" містяться зображення камелії з простими квітами, але не вказується, де були зроблені малюнки і коли рослини були завезені до Англії [11].

У період із середини XVIII ст. і до кінця XIX ст. у країни Європи було завезено дев'ять видів камелії [10]. У 1792 р. капітаном Конором на торговому судні Східно-

Індійської компанії з Китаю були привезені два сорти камелії: 'Alba plena' і 'Variegata' [9, 10, 11]. Перший з них досі є одним з найпопулярніших сортів *Camellia japonica* [9]. Протягом кількох наступних років було привезено ще кілька сортів та різновидів. У 1812 р. у ботанічному саду К'ю (Kew) зростало одинадцять різновидів камелій [8].

До 1840 р. кількість сортів європейських камелій збільшувалася за рахунок місцевої селекції. Берлез у "Iconographic du Genre *Camellia*", виданій у 1843 р., описав і подав ілюстрації майже 3000 сортів, у 1849 р. він описав 151 новий сорт.

Крім Англії, одним з центрів інтродукції камелій у Європі була Італія. Так, Берлез у своїй "Монографії" (1837) і Колля у "Camelliografia" (1843) згадують велику камелію з простими квітками, яка з 1760 р. росла у королівському саду Касерта в Італії. Берлез часто навідувався до цієї рослини і в 1819 р. зібрав насіння, щоб самому вирощувати камелію [1, 11]. Можливо, що саме ця рослина відіграла важливу роль у поширенні камелій в Італії і стала джерелом для отримання нових сортів. Особливого успіху у вирощуванні камелій досягли у Північній Італії. Тут, у містечку Трезезин, поблизу о. Комо, зустрічаються цілі камелієві гаї [1].

У Франції перші камелії з'явилися у 1780 р., і спочатку їх плутали з чайним кущем. У 1800 р. екземпляри квітучої камелії були подаровані дружині Наполеона І Жозефіні знавцем і прихильником цих рослин голландцем Ван Гердом. Коли у саду замка Мальмезен зацвіли камелії, парижани приходили помилуватися цим дивовижним видовищем [1].

Китайські та японські назви сортів змінювалися і часто латинізувалися коли сорти камелії завозилися до західних країн [9, 12]. Тільки недавно почали повертати сортам їх оригінальні назви: 'Magnoliaflora' — 'Nagaromo', 'Lady Clare' — 'Akashidata'.

Наприкінці XIX ст. для продажу пропонувалося більше тисячі сортів *Camellia japonica* [9]. До 1860 р. камелія була однією з найпопулярніших культур у Європі, але згодом її популярність дещо зменшилася.

Американські садівники вперше побачили камелію у 1800 р. Незабаром вони вже не тільки імпортували нові сорти, а й вирощували власні. У 1820 р. до Європи були завезені перші американські сорти. У південних штатах США камелію вирощують у відкритому ґрунті [12]. Зараз у США камелія є дуже популярною культурою. Видаються журнали, в яких обговорюються різні питання щодо вирощування і селекції камелій.

Широкого розповсюдження набула камелія і в Австралії. Раніше вважалося, що камелії до цієї країни привіз У. Макартур у 1831 р. Але зараз доведено, що перші чотири камелії були завезені суперінтендантом Сіднейського ботанічного саду Ч. Фразером у 1823 р. З цих рослин розпочалося широке розповсюдження камелій по Австралії. В. Хазлевуд, Е. Себір, доктор Б. Візерз і Б. Геррі сприяли виведенню і вирощуванню нових сортів. Відомий австралійський професор Ватерхауз заснував Австралійське і Міжнародне товариство камелієводів, написав кілька книг, присвячених камеліям [12]. Протягом 1948–1949 років із китайської провінції Юнань було завезено нові сорти рослин [13].

У другій половині XIX ст. камелія потрапила до Росії і, зокрема, до Санкт-Петербурга. Рослини вирощувалися в оранжереях [1].

На Чорноморському узбережжі Кавказу камелії як декоративні рослини почали вирощувати, за одними даними, у першій половині XIX ст. [7] (приблизно у 1833 р. [4]), за іншими — у 60–70-ті роки XIX ст. Великий внесок у створення колекцій камелій у парках і садах м. Батумі і Сухумі зробили М.Е. Д'Альфонс у 1882–1890 рр., П.С. Татарінов у 1885–1900 рр., А.Н. Введенський у 1873 р., А.Л. Краснов у 1912–1917 р. та інші

[3]. Умови вологих субтропіків Чорноморського узбережжя Кавказу виявилися найпридатнішими для нормального росту і розвитку камелій.

В Україні перші досліді щодо культивування камелій у відкритому ґрунті були проведені у 1832 р. на Південному березі Криму у Нікітському ботанічному саду та в районі Алушти. У 1833 р. камелії почали вирощувати як кімнатну рослину у багатьох містах України [3]. У 1839 р. у Нікітському ботанічному саду було висаджено шість видів камелій. Протягом кількох років вони добре росли і навіть дали насіння, але згодом загинули. Гартвіс у звіті за 1842 р. пояснював це тим, що камелія не пристосована до вапнякових ґрунтів [3]. У 1909 р. камелія знову згадується у колекційному фонді Нікітського ботанічного саду [3].

Колекція камелій у Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України була започаткована у 1972–1973 рр., коли 3–4-річні рослини були завезені з Батумського ботанічного саду (Грузія). У 1986 р. колекція поповнилася екземплярами рослин із Сухумського дендропарку (Грузія) і радгоспу "Южные культуры" (Адлер, Росія) [6]. І зараз колекція постійно поповнюється за рахунок нових надходжень з Кавказу і країн Західної Європи.

На основі колекції камелій НБС НАН України проводиться активна робота з вивчення біологічних особливостей цієї культури з метою розробки ефективних прийомів вирощування для широкого впровадження цих високодекоративних, але ще маловідомих у нашій країні рослин у промислове озеленення.

1. Белоусова Т. Холодное очарование камелии // Флора. — 1998. — № 3. — С. 8–11.

2. Гесдерфер М. Комнатное садоводство. — СПб: издание А.Ф.Деврина, 1904. — 692 с.

3. Джинчарадзе Н. Камелия на черноморском побережье Аджарии. — Кутаиси: Сабчота Аджара, 1974. — 99 с.

4. Ратиани Ш. Камелия японская // Природа. — 1956. — № 5. — С. 23–25.

5. Солодовникова В. Культура камелии японской в комнатах. — М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1962. — 17 с.

6. Харченко І. Колекція камелій Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України // Інтродукція рослин. — 1999. — № 1. — С. 18–20.

7. Шклярова М. Камелия японская // Цветоводство. — 1969. — № 1. — С. 24–25.

8. Aiton W. Hortus Kewensis, or catalogue of the plants cultivated in the Royal botanic garden at Kew. — London: 1810–1813. — Cd. 2. — 105 p.

9. Azaleas, Rhododendros, Camellias. — Menlo Park, California: Lane Publishing Co., 1982. — 88 p.

10. Chang Hung Ta, Bruce Bartholomew. Camellias. — Portland, Oregon: Timber Press, 1984. — 210 p.

11. Hume H.H. Camellias in America. — Harrisburg, Pennsylvania, 1946. — 350 p.

12. Stirling Macoboy. The illustrated encyclopedia of camellias. — Portland, Oregon: Timber Press, 1998. — 350 p.

13. Yunnan Camellias of China. — Beijing, China: Science Press, 1986. — 169 p.

ИНТРОДУКЦИЯ КАМЕЛИЙ

И.И. Харченко

Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко НАН Украины, Украина, г. Киев

Рассмотрена история интродукции камелий.

INTRODUCTION OF CAMELLIAS

I.I. Kharchenko

M.M. Grishko National Botanical Gardens, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

The history of the introduction of Camellias has been considered.